

Tehnička oprema knjige je na zavidnoj razini. O ugledu *Napretka* u bosansko-hercegovačkom društvu izričito kazuju objavljeni pozdravni govori gostiju: prof. dr. Safeta Halilovića, uzoritog gosp. kard. Vinka Puljića, prof. dr. Josipa Vrbošića, akademika prof. dr. Božidara Matića, prof. dr. Šaćira Filandre, prof. dr. Teodora Romanića, akademika fra Perice Vidića, prof. dr. Borisa Tihog, prof. dr. Jakova Pehara, fra Mije Džolana, Gradimira Gojera, Severina Montine i dr. Ibrahima Karabegovića. U dobrom maniru predsjednika *Napretka* prof. dr. Franje Topića, uzvraceno je zahvalama na dolasku, lijepim riječima o *Napretku* i željama za uspješnom suradnjom ubuduće.

Slijedi preporuka, pročitajte ovaj zbornik u kojem ćete naći puno zanimljivih detalja, a znanstvenici obilje motiva za daljnja istraživanja. Kada se budu organizirali sljedeći simpozijumi o *Napretku* možda bi bilo korisno tematizirati ih prema pojedinim područjima djelatnosti, čime bi se dobila jasnija i dublja slika o ovom kulturnom društvu kroz prošlost. Za neka kasnija vremena kada se rekonstruiraju sve bitne povijesne sastavnice, bilo bi dobro napraviti kompariranje sa historijskim razvojem ostalih društava: *Preporodom*, *Prosvjetom* i *La Benevolencijom*, što bi sigurno doprinijelo boljem razumijevanju nacionalnih odnosa u bosanskohercegovačkom društvu. ■

Vera Katz

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta, Sonja Biserko (ur.).
Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2006, 1125 str.

U periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u Srbiji su, iako malo-brojne i prevladane, postojale nevladine organizacije koje su imale za cilj promovirati zaštitu "ljudskih prava". Jedna takva organizacija, osnovana 1994. godine, radi na publiciranju brojnih radova vezanih za ratove u bivšoj Jugoslaviji i bezbroj puta narušena "ljudska prava". Zbirka radova *Bosna i Hercegovina – Jezgro velikosrpskog projekta* štampana 2006. godine u Beogradu samo je jedna u nizu publikacija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. U zborniku su zastupljene pravne teme, ali su objavljeni i tekstovi iz novinskih članaka, te pisma i dnevnici stanovnika Sarajeva. Američki fotograf Ron Haviv zaslužan je za fotografiju na koricama ove knji-

ge, fotografiju koja će vjerovatno rijetko koga ostaviti ravnodušnim, a na kojoj je prikazano ubistvo tri člana jedne bijeljinske porodice.

U knjizi uglavnom dominiraju teme iz oblasti prava, svjedočenja i ekspertske izvještaji čiji su rezultati korišteni za rad Haškog tribunala. Iz te domene posebno bih spomenula studije Roberta J. Donie i Patricka J. Treanora koje nas uvode u posljednje desetljeće dvadesetog stoljeća, aktualne probleme koje je prouzrokovala kriza u SFRJ. Govoreći o prelasku iz jednopartijskog u višepartijski sistem, profesor Donia konstatira da su tri nacionalne stranke u Bosni i Hercegovini više funkcionirale na “principu kolegijalnosti, a ne rivaliteta”. Naravno, autor odmah daje do znanja da je takav odnos među strankama trajao samo do ostvarenja zajedničkog cilja - dobijanja izbora. Regionalizacija BiH postaje problem oko kojeg nije bilo moguće postići kompromis. Autor nas podsjeća na vremena kada su Milorad Dodik i Igor Radojičić razmišljali na socijalistički i reformistički način, te se protivili regionalizaciji Bosne i Hercegovine. Posebno poglavlje u svom izvještaju posvećuje problemu stvaranja srpske historije, te Kosovski boj, koji je imao “relativno beznačajnu historijsku ulogu”, naziva “mega mitom srpske nacionalne misli”. Ipak, autor smatra da je za srpske nacionaliste važnije bilo podsjećati na noviju historiju, tj. na žrtve iz Drugog svjetskog rata. Ne sporeći da su Srbi uistinu preživjeli genocid, profesor Donia historičara Milorada Ekmečića optužuje za manipulaciju brojem žrtava, tj. “za podjurivačko uveličanje kojim su zanemareni u to vrijeme svima dostupni rezultati istraživanja”. Ovim manipulatorskim Ekmečićevim brojkama suprotstavlja realne gubitke stanovništva iz Drugog svjetskog rata do kojih su došli Kočević i Žerjavić.

Treanor je autor izvještaja pripremljenog za predmet Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić, koji se odnosi na organizaciju SDS-a i njeno djelovanje 1990-1992. godine. Iz ovog izvještaja čitalac može zaključiti da je stranka bila gotovo pa savršeno organizirana i spremna za preuzimanje vlasti. Autoru je bila dostupna ogromna izvorna građa koja se odnosi na rad SDS-a, a radi što boljeg pregleda i razumijevanja teme o kojoj govori, Treanor daje sheme i spiskove organizacije SDS i njenog prerastanja iz lokalne u stranku republičkog nivoa. Osnivanje nelegalnih i paradržavnih organa vlasti u SRBiH krajem 1991. i početkom 1992. godine nasuprot legalnim i državnim, nemoguće je poistovjetiti, te je Treanorova tvrdnja o “paralelnim organima vlasti” nejasno formulirana. Stalno potcrtavanje uloge Karadžića, Krajišnika, Koljevića i Plavšićeve u rukovodstvu stranke je tema koja je prožeta kroz cijeli rad. Autor govori o osnivanju kriznih štabova, ali napominje samo neke njihove nadležnosti, pri čemu su izostavljene bitne karike o njihovom radu, za što bismo trebali naći opravdanje u Treanorovom akademskom ograđivanju da “izvještaj ne pretenduje na to da iscrpno iznese istorijat političkih i oružanih sukoba”. Ipak, zahvaljujući ekspertskom izvještaju Dorotheae Hanson čitaoci nisu ostali uskraćeni objašnje-

nju šta su to ustvari bili krizni štabovi i kolika je bila njihova uloga u prisilnom iseljavanju nesrba, osnivanju logora, i konfiskaciji imovine.

O direktnoj upletenosti Srbije i stalnom pomaganju rukovodstva Republike Srpske govori nam studija Cristiana A. Nielsena pripremljena za slučaj Jovica Stanišić i Franko Simatović u kojoj autor navodi postojanje jasnih dokaza o saradnji MUP-a Srbije sa rukovodstvom SDS od jula 1991. godine. Također, dobre pripreme za agresiju odnose se i na pokušaj preuzimanja kontrole nad relejima državne televizije i ulozi propagande u ratu o čemu nas detaljnije obavještava Mark Thompson.

Svjedoci (Robert Donia, David Harland, Rupert Smith, Stjepan Kljujić) pred Pretresnim vijećem Haškog tribunala u predmetu Slobodan Milošević govorili su o ogromnom utjecaju optuženog na rukovodstvo Republike Srpske, te svakoj vrsti pomoći koja je stizala iz Srbije. Iznenaduje nas izjava generala Smitha koji je situaciju nakon pada zaštićene enklave Srebrenica i odvajanje muškaraca od ostatka stanovništva okarakterizirao kao “normalno ponašanje kada se zarobi selo, kada se zauzme selo tokom ovog rata i u tom delu Balkana”. Ova izjava pokazuje jedno opće nerazumijevanje generala Ujedinjenih nacija prema situaciji koja se tada odvijala u Bosni i Hercegovini. Iz unakrsnih ispitivanja objavljenih u ovoj knjizi, možemo zaključiti da je Milošević jednom ozbiljnom sudskom institucijom kao što je ICTY vješto manipulirao i maksimalno odugovlačio sudski proces. Ironično podsmjehivanje sudu, npr. govorenjem da je svjedok “intelektualac” i da može odgovoriti na više postavljenih pitanja istovremeno, bila je uobičajena praksa i nepisano pravilo ponašanja Miloševića. Pitanja, poput onog koje je postavio generalu Smithu: “Da li bi vojnička čast dozvolila generalu Mladiću da toleriše nešto tako kao što je ubijanje ratnih zarobljenika ili civila?”, govore sama za sebe (str. 554).

Usporedba popisa stanovništva iz 1991. godine sa biračkim spiskovima iz 1997. i 1998. godine je metodologija koju je koristila ekspertica Haškog tribunala Ewa Tabeau za istraživanje demografskih promjena u 47 općina u Bosni i Hercegovini. Ovo istraživanje korišteno je u predmetu Slobodan Milošević, a njegov cilj bio je opisati broj “interno raseljenih lica” i izbjeglica, ali ne i broj ubijenih ili umrlih osoba na području koje se istražuje. Dramatično opadanje muslimanskog stanovništva u općinama pod kontrolom Republike Srpske zaključak je do kojeg je došla autorica ovog izvještaja. Potpuno drugačiju metodologiju koristila je da bi istražila “ljudske gubitke” na području opkoljenog Sarajeva u periodu 10. 9. 1992. do 10. 8. 1994. godine. Ovo razdoblje uzima u razmatranje zato što je Stanislav Galić tada bio glavnokomandujući Sarajevsko–romanijskim korpusom, za čiji predmet je pripreman izvještaj. Iznoseći tvrdnju da su velika većina poginulih bili “vojna lica”, nismo sigurni da li autorica pravi jasnu diferencijaciju između civila i “vojnika”. U kategoriju “vojnika” Tabeau ubraja i one koji nisu poginuli u direktnim borbenim djelovanjima, dakle, one

koji po međunarodnom pravu potpadaju pod kategoriju civila. Za izradu trećeg izvještaja koji obuhvata širi vremenski period, autorica, između ostalog, kao jedan od izvora navodi Pokopno društvo *Bakije*. Da bi njeno istraživanje bilo potpunije i relevantnije, Tabeau je trebala znati da su u Sarajevu postojala i druga pokopna društva (*Pokop*), koja ona uopće ne spominje.

Posebno je značajan pokušaj izrade hronologije događaja u Bosni i Hercegovini koji obuhvata period od januara 1992. do marta 1996. godine. Autori hronologije poseban naglasak stavljaju na, po njihovom mišljenju, bitnije događaje i opširnije opisuju reakcije na njih.

Pisma i dnevници o iskustvima iz opsade, životu u opkoljenom, ali i okupiranom Sarajevu našli su posebno mjesto u ovom zborniku. Julija Mikijelj je zaslužna za prikupljanje objavljenih pisama, koji pokazuju da je sarajevski duh, usprkos brojnim nedaćama, uspio preživjeti.

U nekoliko navrata u knjizi se spominje uloga medija u ratu i propaganda koju su oni vršili među stanovništvom. Više odabranih tekstova Ljiljane Smajlović, dopisnice za nedjeljni beogradski list *Vreme*, možemo pročitati u ovom zborniku. Ne propuštajući da spomene da se u Bosni i Hercegovini vodio "građanski rat", za Smajlovićevu je svaki strani novinar koji je izvještavao o činjeničnom stanju bio podvrgnut ismijavanju i negativnim kritikama. Spočtavajući stranim novinarima (posebno Royu Gutmanu i Johnu Burnsu) navodnu pristrasnost ni sama nije primijetila koliko je postala pristrasna u nastojanju da opravda ono što je nemoguće opravdati. Suprotno Smajlovićevoj, Roy Gutman, dopisnik za njujorški *Newsday*, bavio se istraživačkim, terenskim novinarstvom, zahvaljujući kojem je svijet bio informiran o strahotama u logorima smrti. Usporedba Židova i Bošnjaka, sličan način deportacije u stočnim vagonima samo je dio užasa koji Gutman opisuje u svojim svjedočanstvima. Beogradski novinar Petar Luković na slobodniji način, bez cenzure, govori o opsadi Sarajeva, te za cjelokupnu situaciju krivi beogradsko i paljansko rukovodstvo, a Radovana Karadžića naziva "luđakom i pacijentom", a ne psihijatrom. Zbignjev Bržežinski, Lešek Kolakovski, Stanko Cerović i Vladimir Srebrov su autori tekstova u kojima nailazimo na opise "umiranja" Sarajeva, kao i osude pasivnosti međunarodne zajednice prema situaciji u Bosni.

Vlado Azinović, govoreći o ulozi SAD u zaustavljanju agresije na Bosnu i Hercegovinu, prepoznaje nekoliko faza. Autor navodi stavove američkih diplomata, nasprot Evropljanima, koji su bili za umjerene akcije prema vojnom i političkom rukovodstvu Republike Srpske. Završnu, a ujedno i odlučujuću fazu o američkoj ulozi u Bosni, Azinović pripisuje Daytonu, koja pokazuje uvjerljivu prevlast SAD-a nad Evropskom unijom. U jednom drugom članku Azinović daje poduži prikaz Rosove knjige uz komentare i drugih publicista poput Noela Malcolma, Rogera Cohe-

na, Laure Silber, koji ukazuju na netačnosti kojima knjiga obiluje. Pokušalo se ukazati na propuste Rosove misije u Bosni, kojem se spočitavalo da je naklonjen “jačoj strani”, Karadžiću i Mladiću, kod kojih često ide na gozbe i prima mito. Govoreći o ambicijama Karadžića, u članku se ističe da su to “bezumne i nastrane maštarije jednog umobolnika”. Kao opću ocjenu Rosove *Borbe za mir*, Azinović naglašava da se tvrdnje u ovoj knjizi moraju dobro provjeriti, ukoliko bi se željele koristiti kao relevantne činjenice.

U posljednje vrijeme se, posebno nakon 11. 9. 2001. godine, na islam gleda sa određenom dozom podozrenja. *Islamski radikalizam u Bosni – korjeni i praksa* je rad Slobodana Durmanovića koji govori o periodu nakon završetka ratova u bivšoj Jugoslaviji i mogli bismo se zapitati odakle njegovo mjesto u ovom zborniku koji govori o Bosni i Hercegovini kao jezgru velikosrpskog projekta. Ipak, on se vjerovatno može dovesti u vezu sa posljedicama koje je ovaj projekt – velikosrpski, prouzrokovao.

U završnom dijelu knjige objavljena je presuda Haškog tribunala pred Pretresnim vijećem izrečena Stanislavu Galiću, a u slučaju Predmeta Plavšić objavljeno je obrazloženje i dispozitiv presude.

Terminologija koju koristi više autora u zborniku u koliziji je sa unaprijed definiranom od urednice. Biserko jasno naglašava da je termin etničko čišćenje eufemizam koji prikriva genocid (str. 8). Međutim, autori izvještaja vrlo često, svjesno ili nesvjesno, pribjegavaju korištenju navedenog termina. Da bi se opisalo ono što se dogodilo u Srebrenici, nerijetko je u upotrebi termin masakr, iako je presuda Haškog tribunala u slučaju Radislava Krstića jasno dokazala da “masakr” u Srebrenici ima svoje ime – genocid. Dakle, evidentno je izbjegavanje korištenja termina jasno definiranog u međunarodnom pravu, a prema kojem UN imaju tačno precizirane obaveze navedene u Konvenciji o genocidu.

Tekstovi objavljeni u zborniku predstavljaju pokušaj da se, interdisciplinarnim putem, da objašnjenje za početak, uspon i pad velikosrpskog projekta. Posebno je pohvalna činjenica da je ova knjiga beogradskog izdanja, što nam daje nadu da borba za “ljudska prava” neće ostati samo stalno spominjana fraza u rječniku brojnih svjetskih diplomata. Konstatacija Sonje Biserko da je “Srbija XX vek završila porazom velikosrpskog projekta”, ujedno bi mogla biti i poruka ove knjige. ■

Merisa Karović